

УДК 37.013.42:613.8:316.356.2(477) «19»

Стинська Вікторія Володимирівна

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки імені Б. Ступарика
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
м. Івано-Франківськ
svt9@ukr.net

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УРСР ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розкрито основні тенденції соціальної підтримки материнства й дитинства в УРСР та зарубіжних країнах на початку ХХ століття. Простежено розвиток законодавства з охорони дитинства – дитячого права, в якому викристалізувалися основні вимоги щодо соціальної підтримки дитинства й материнства; здійснення конституційного захисту прав і свобод дитинства; поліпшення умов для їх повноцінного виховання та розвитку; боротьби з безпритульністю; охорони праці та здоров'я матері й дитини та ін.

Ключові слова: соціальна підтримка; основні тенденції; материнство; дитинство; УРСР; зарубіжні країни; ХХ століття; правовий аспект.

Постановка проблеми. Соціальну підтримку материнства й дитинства як різновид соціально-економічних прав і свобод особистості зафіксовано у конституціях більшості країн, в т.ч. і України. Кожна держава має власну специфіку відносно сімейних норм і сімейної політики. Тому вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду становить значний інтерес для нашого дослідження, оскільки в ХХ ст. в УРСР та більшості європейських країн сформувалася державна система соціальної опіки і підтримки материнства й дитинства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд науково-методичної літератури показав, що на сучасному етапі проблема соціальної підтримки материнства й дитинства в Україні є малодослідженою. Розробленими є окремі аспекти проблеми, а саме: історія становлення системи охорони дитинства та подолання дитячої безпритульності (В. Виноградова-Бондаренко, А. Зінченко, С. Кульчицького, С. Коваленко, П. Лихолата, П. Люблінський, С. Познишев, В. Рудкіна, М. Черняк та ін.); правовий захист дитинства (О. Бойко, С. Гавриш, І. Загарницька, І.Ковчина, Л. Кушинська, Л. Ольховик та ін.); соціально-педагогічні

умови захисту дитинства (І. Зверева, О. Караман, В. Оржеховська, Ж. Петрочко, Т. Янченко та ін.).

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Водночас, соціальна підтримка материнства й дитинства в УРСР та зарубіжних країнах на початку ХХ ст. не була предметом окремого дослідження в історико-педагогічній науці, що й зумовило вибір теми статті.

Формулювання цілей статті. Мета статті – на основі аналізу джерелознавчих матеріалів проаналізувати основні тенденції соціальної підтримки материнства й дитинства в УРСР та зарубіжних країнах на початку ХХ ст. у правовому полі.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Як свідчить аналіз джерелознавчих матеріалів, на початку ХХ ст. в УРСР та більшості зарубіжних країн посилена увага до потреб дитинства й материнства сприяла розвитку законодавства з охорони дитинства – дитячого права, в основу якого було покладено наступну ідею: «...кожна дитина, незалежно від особистісних якостей і оточуючого середовища, має право на здорове і щасливе дитинство, на соціальне виховання, спроможне виховати його свідомим і корисним членом суспільства» [2, 2].

Ще до Першої світової війни серед законів про охорону дитинства визначне місце займав англійський закон 1908 р., що став першим в Європі дитячим кодексом, хоча і не містив положень про навчання і охорону дитячої праці. У Бельгії закон про охорону дитинства від 15 травня 1912 р. обмежувався регламентацією окремих положень «дитячого питання», а саме: кримінальна відповідальність неповнолітніх, організація дитячих судів, контроль за зловживанням батьківськими правами та ухилянням від виконання своїх обов'язків, захист дітей від фізичного насильства і боротьба з дитячою бездоглядністю. У Франції діяли наступні закони з охорони дитинства: закон 11 квітня 1908 р. про боротьбу з дитячою проституцією, закон 22 липня 1912 р. про суди для неповнолітніх. Реформу кримінального права і процесу у частині охорони дитинства було проведено в Угорщині законами 1908 і 1913 рр. В інших європейських країнах в окреслений період здебільшого існували проекти, що не мали законної сили. Зокрема, судовий проект в справах

неповнолітніх, укладений в Німеччині в 1912 р., австрійський проект 1909 р. про кримінальне право щодо неповнолітніх, проект італійського кодексу про права дітей 1913 р. та ін. В дореволюційній Росії законодавчо питання охорони дитинства відображали: закон від 2 червня 1897 р. про відповідальність неповнолітніх, закон 1902 р. про позашлюбних дітей і положення 1909 р. про виховно-виправні заклади [3, 25 – 30].

Таким чином, наведені приклади засвідчують, що на початку ХХ ст. в різних країнах визріла ідея соціальної підтримки, опіки, охорони прав дитини і обов'язків держави по відношенню до дитинства.

Нагальна потреба в законодавчому оформленні дитячого права постала в повоєнний час.

Зокрема, Всеамериканський конгрес, скликаний в 1919 р. в м. Вашингтоні для розробки «мінімальних стандартів дитячого благополуччя», на основі прийнятих ним програмних резолюцій задекларував наступні положення: кожна дитина повинна мати нормальні умови проживання, право на дозвілля, освіту, професійну підготовку, можливості для духовного і морального розвитку. Відтак, держава зобов'язувалась брати відповідальність за тих дітей, які потребують особливої підтримки [6, 5 – 9].

В ст. 1 нового німецького закону про охорону дитинства від 9 липня 1922 р. читаємо: «...кожна німецька дитина має право на виховання в цілях досягнення фізичної, духовної і суспільної придатності» [2, 3]. В березні 1923 р на сесії в Женеві Міжнародне Суспільство Допомоги Дітям прийняло «Декларацію прав дитини», де було обумовлено обов'язки держави щодо забезпечення прав дитини, зокрема:

1. Забезпечити необхідні умови для нормального матеріального і духовного розвитку дитини.
2. Забезпечити соціальну підтримку голодним, хворим, правопорушникам, сиротам, безпритульним дітям.
3. Забезпечити першочерговою допомогою дитину в складний період життя.
4. Охороняти дитину від експлуатації.

5. Забезпечити необхідні умови для гармонійного виховання і навчання дитини [2, 3].

Зауважимо, що декларацію було надруковано 36 мовами і розповсюджено мільйонним тиражем. Резолюцією від 1 березня 1924 р. кожному національному комітету суспільства доручено розробити на її основі більш детальний, адаптований до особливостей кожної країни, текст Дитячої Хартії.

В італійському декреті від 23 липня 1922 р. про створення особливої комісії для охорони дитинства і розробки дитячого кодексу, читаємо: «...беручи до уваги, що в існуючих умовах соціального життя, що склалися після війни, питання охорони дитинства і допомоги безпритульним дітям є особливо важливим, зокрема з точки зору соціальної підтримки – постановляємо створити комісії для вивчення різних питань охорони дітей і допомоги їм і розробити законодавчі заходи в цій сфері» [2, 4 – 5].

Аналогічні положення було задекларовано в законах і декретах з охорони дитинства в Бельгії, Греції, Іспанії, Німеччині, Чехословаччині та ін. країнах. Зокрема, в Чехословаччині в 1918 р. було організовано Чеський Земський Комітет підтримки дітей, ціль якого – сприяння державним органам в охороні дитинства. В Бельгії законом від 5 вересня 1919 р. було створено організацію *Oeuvre Nationale de la Protection de l'Enfance* для розробки нових положень у сфері охорони материнства і дитинства та практичної їх реалізації. У Греції декретом від 7 серпня 1919 р. було створено Національну Організацію допомоги дітям, у Фінляндії в січні 1919 р. – Лігу Дитинства імені ген. Маннергейма, в Німеччині законом від 9 липня 1922 р. – імперський Відділ Дитинства, а у Франції декретом від 27 січня 1920 р. – департаментські комісії по народжуваності і охороні дитинства, до компетенції котрих входило надання соціальної підтримки дитинству й материнству [2, 5 – 6].

Повоєнний період висунув на перший план і питання державної допомоги дитинству й материнству і в деяких країнах було видано закони про їх підтримку. Зокрема, в Англії законом від 1920 р. про освіту дітей освітню сферу було передано до компетенції держави і органів самоврядування; закон про материнство 1918 р. заклав основи державної підтримки материнства і дитинства; закон про позашлюбних дітей 1923 р. систематизував порядок усиновлення та ін.

У Франції у сфері охорони дитинства було прийнято наступні закони: закон 15 липня 1921 р. про позбавлення батьківських прав та порядок призначення опіки над дітьми; закон 24 березня 1921 р. про боротьбу з дитячою проституцією; закон 22 лютого 1921 р. про суди для неповнолітніх, котрим було розширено повноваження опікунського нагляду, регламентовано встановлення контролю прокуратури за порушенням справ проти неповнолітніх та дозволу суду приймати заходи щодо охорони неповнолітніх; закон 14 липня 1913 р., доповн. законами 27 червня 1922 р. і 11 липня 1923 р. про державну допомогу багатодітним сім'ям встановив такі види державної допомоги сім'ям з дітьми – надбавки до зарплати чоловікам багатодітних сімей та ряд пільг (житлові, освітні, транспортні та ін.); закон 19 червня 1923 р. регламентував процедуру усиновлення чужих дітей; закон 7 лютого 1924 р. встановив кримінальну відповідальність за несплату аліментів.

Ряд законів щодо підтримки дитинства було прийнято в Німеччині, з-поміж яких слід відзначити закон 9 липня 1922 р. про охорону дитинства, відповідно до якого було організовано широку мережу державних закладів з охорони дитинства і закон про суди для юнацтва від 1 лютого 1923 р., згідно з яким було створено систему дитячих судів, тісно пов'язаних з закладами опіки [2, 9].

В США із федеральних законів щодо підтримки дитинства слід відзначити Шеппард-Таунер акт (Sheppard-Towner act) від 23 листопада 1921 р., відповідно до якого було виділено значні кошти на розвиток в країні закладів з охорони материнства і дитинства; федеральні правила 1923 р. про охорону дітей емігрантів; поправку до федеральної конституції 2 червня 1924 р., що забороняла і врегульовувала найману працю неповнолітніх до 18 років.

Таким чином, наведені дані дають підстави стверджувати, що у повоєнний період питання соціальної підтримки дитинства й материнства поступово оформлялося в єдину систему дитячого права. Викристалізувалися основні положення нового права, спільні для всіх народів, котрі почали впроваджуватися в життя за посередництва міжнародних організацій і міжнародних угод. Так, постанови Вашингтонської конференції 1919 р. про охорону дитячої праці та Женевської конференції від 14 вересня 1923 р. про боротьбу з порнографічною літературою сьогодні прийняті значною більшістю держав.

Значний інтерес представляє і дитяче право в частині охорони дитинства в Радянському Союзі. Як зазначалося в методичному листі «Соціально-правова охорона дитинства та її завдання», – «...охорона дитинства й материнства є завдання всієї держави, всього суспільства» [5, 10]. Зокрема, декрет від 14 січня 1918 р. скасовував суди та тюремне ув'язнення для неповнолітніх до 18 років і створював особливі міжвідомчі комісії при комісаріаті соціальної допомоги для розгляду справ про скоєнні ними правопорушень. Кодекс законів про акти цивільного стану, шлюбне, сімейне і опікунське право 1918 р. з допов. 1922 р. визначав сімейне становище дитини, перебудувавши на нових засадах поняття батьківської влади та відповідальності, надавши законних прав позашлюбним дітям, створивши публічно-державну опіку, здійснювану комісаріатом соціального забезпечення. Кодекс законів про працю 1918 р. з допов. 1922 р. містив положення про охорону праці підлітків від ранньої експлуатації.

17 травня і 12 червня 1919 р. було прийнято декрет про безкоштовне харчування для дітей до 16 років, що мав законну силу до 1921 р. Декретом від 4 травня 1919 р. було засновано міжвідомчу раду захисту дітей для забезпечення матеріальних потреб дитинства. Соціальна політика підтримки різних категорій сімей регламентувалася декретами 31 жовтня 1918 р., 24 грудня 1918 р., 28 серпня 1919 р. та 4 травня 1919 р. [1, 46 – 47; 2, 10 – 11].

1 липня 1920 року Наркомос УРСР видав декларацію про соціальне виховання дітей, що кардинально відбилося на законодавстві у сфері соціальної підтримки материнства й дитинства. Так, при відомстві народної освіти було створено особливі відділи правового захисту неповнолітніх (декрет 4 березня 1920 р.), регламентовано діяльність комісії у справах неповнолітніх (Положення від 12 червня 1920 р.), передано у відомство народної освіти опіку над неповнолітніми (декрет 12 грудня 1920 р.), створено надзвичайну комісію з покращення життя дітей та дитячу соціальну інспекцію (декрет 23 жовтня 1921 р.). У відомстві охорони здоров'я було організовано особливі відділи охорони материнства й дитинства і охорони здоров'я дітей. Паралельно розвивалося і законодавство з окремих питань (освіта, охорона здоров'я, організація дитячих закладів, дитяча праця, боротьба з безпритульністю та ін. [1, 48 – 50].

Таким чином, порівнюючи правові аспекти соціальної підтримки в УРСР та окремих зарубіжних країнах, у сфері дитячого законодавства можна виокремити 4 основні групи тенденцій, що переважають в деяких із них. А саме:

1. Тенденція популяційна притаманна країнам із низьким рівнем народжуваності (Англія, Бельгія, Франція). У зв'язку з цим у законодавстві з дитячого питання цих держав домінувала спрямованість щодо покращення демографічної ситуації, а саме: боротьба з абортами і пропагандою протизаплідних засобів (французький закон 31 липня 1920 р., бельгійський закон 1924 р.), розвиток різних форм державної допомоги багатодітним сім'ям (французький закон 1913, 1922 і 1923 р., бельгійський закон 1921 р.), заохочення усиновлення чужих дітей (англійський закон 1923 р.). Прикметно, що вища французька рада з охорони дитинства називалася водночас радою з народжуваності [2, 12 – 13].

2. Тенденція євгенічна. Євгеніка – наука про якісне покращення раси знайшла особливий розвиток в двох країнах – Північній Америці та Англії. Євгенічне законодавство в Америці виразилося в прийнятті деякими штатами законів про стерилізацію та заборону вступати у шлюб особам з важкими спадковими захворюваннями, що мало на меті попередження народжуваності хворих дітей.

Англійський закон про розумову відсталість (Mental Deficiency act 1913) та ряд аналогічних американських законів (Нью-Йорк, Массачусетс та ін.) мали на меті виділити в окрему групу дефективне дитинство та забезпечити таким дітям необхідний догляд і виховання. У сфері охорони материнства й дитинства євгенічна точка зору виявилася у профілактичній роботі у сфері охорони здоров'я та дитячої праці. Провідниками цих ідей були і різні організації – Mental Hygiene Association, Social Hygiene Association, перше з яких мало на меті охорону психічного здоров'я дітей та попередження захворювань нервової системи, а друге – питання статевого виховання [4, 5 – 7].

3. Тенденція матеріального забезпечення переважала в Австрії та Німеччині. Основною метою німецького закону 9 липня 1922 р. про охорону дитинства було об'єднання держави і суспільства у справі забезпечення дітей необхідним житлом, харчуванням і опікою. Слід відзначити, що у законодавстві не йшлося про освіту, виховання, дозвілля та ін. потреби дитини. Аналогічна картина

домінування тенденцій матеріального забезпечення дитинства була характерна і для Австрії.

4. Тенденція соціального виховання характерна була для республік Радянського Союзу. Про це свідчить, зокрема, декрет 14 січня 1918 р. про комісії для неповнолітніх, відповідно до якого проблема боротьби з правопорушеннями зводилась до питання соціального забезпечення і виховання дитини. Медично-педагогічні заходи домінували над покаранням: в 1920 р. система боротьби з правопорушеннями переходить до відомства народної освіти як напрям виключно педагогічної діяльності. Реформа сімейного права, зокрема батьківської влади і опіки, в основному передбачала соціальне, а не сімейне виховання; передача опіки по декрету від 7 грудня 1920 р. у відомство органів народної освіти відчутно відбивало зв'язок опіки про дитину з її соціальним вихованням [2, 14 – 15].

Водночас, з середини 1919 р. під впливом складних економічних реалій, поряд з ідеєю соціального виховання починає превалювати ідея матеріального забезпечення дитинства. Декрети про безкоштовне дитяче харчування, про соціальне забезпечення, про органи матеріального допомоги дітям (Рада Захисту Дитинства, Надзвичайна Комісія з покращення життя дітей при Всеукраїнському Центральному виконавчому комітеті) та ін. виступають віддзеркаленням окресленої турботи. Стрімкий ріст безпритульності, матеріальне зубожіння, голод поставили перед владою нові задачі (створення прийомних пунктів, дитячої соціальної інспекції, розширення ролі комісій з нещасних випадків). Поступово організувалася громадська робота з метою матеріальної допомоги безпритульному дитинству (шефство, неділя безпритульної дитини, осередки «Друзі дитинства» та ін.), посилювалася педагогічна робота з батьками щодо забезпечення матеріальних потреб дитини (відповідальність за несплату аліментів, часткова платність в школах та ін.), вводилися податки на користь безпритульного дитинства та ін. Отже, окреслений період характеризувався боротьбою програмних вимог соціального виховання зі складними економічними умовами, що потребували максимальної економії матеріальних засобів.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, у сфері дитячого законодавства в зарубіжних країнах та УРСР на початку

XX ст. простежувалися 4 основні групи тенденцій, що об'єднували основні вимоги щодо соціальної підтримки дитинства й материнства; здійснення конституційного захисту прав і свобод дитинства; поліпшення умов для їх повноцінного виховання та розвитку; боротьбу з безпритульністю, охорону праці та здоров'я матері й дитини та ін.

Подальших наукових розвідок потребує дослідження правового аспекту соціальної підтримки дитинства й материнства в УРСР в другій половині XX ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Люблинский П. Защита прав матери и ребенка и товарищеские суды / П.И.Люблинский // Журнал по изучению раннего детского возраста. – М.-Ленинг., 1931. – Т. XI. – № 1. – С. 46 – 51.
2. Люблинский П. Очерк современного состояния детского права / Люблинский П. И. // Охрана материнства и младенчества. – Ленинград, 1925. – № 1 – 3. – С. 1 – 15.
3. Люблинский П. Социальная помощь одиноким матерям / Люблинский П. И. – Ленинград, 1924. – 155 с.
4. Люблинский П. Умственная дефективность и евгеника / Люблинский П. И. // Вопросы воспитания нормального и дефективного ребенка. – Ленинград, 1924. – С. 1 – 9.
5. Соціально-правова охорона дитинства та її завдання: методичний лист – Х.: ДВУ, 1930. – 32 с.
6. The Minimum Standards of Child Welfare. – Washington, 1920. – 35 s.

Рецензент

Рега О.С. – к. пед. н., проф.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2015

СОЦИАЛЬНАЯ ПОДДЕРЖКА МАТЕРИНСТВА И ДЕТСТВА В УССР И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАНАХ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА: ПРАВОВОЙ АСПЕКТ

Стинская Виктория Владимировна

кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики имени Б.Ступарыка
ГВУЗ «Прикарпатский национальный университет имени Василя Стефаныка»,
г. Ивано-Франковск

svt9@ukr.net

Аннотация. В статье раскрыты основные тенденции социальной поддержки материнства и детства в УССР и зарубежных странах в начале XX века. Прослежено развитие законодательства по охране детства – детского права, в котором выкристаллизовались основные требования по социальной поддержке детства и материнства; осуществлению конституционной защиты прав и свобод детства; улучшению условий для их полноценного воспитания и развития; борьбы с беспризорностью; охране труда и здоровья матери и ребенка и др.

Ключевые слова: социальная поддержка; основные тенденции; материнство; детство; СССР; зарубежные страны; XX век; правовой аспект.

SOCIAL SUPPORT OF MOTHERHOOD AND CHILDHOOD IN URSR AND FOREIGN COUNTRIES AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY: LEGAL ASPECTS

Victoriya V. Stynska

PhD in pedagogics, assistant professor of pedagogical department named after B.Stuparyk
Precarpathian National University named after V. Stefanyk, Ivano-Frankivsk
svt9@ukr.net

Abstract. The main approaches of social support of motherhood and childhood in URSR and foreign countries at the beginning of the 20th century are analyzed in the article. The development of law base of child defence is observed, the main demands that are connected with social support of motherhood and childhood, the implementation of constitutional defence of rights and freedom of childhood, the improvement of conditions for their upbringing and development, the struggle with homelessness, the defence of work and health of mother and child are described in the article.

Key words: social legal support; the main approaches; motherhood; childhood; URSR; foreign countries; 20th century; legal aspects.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Ljublinskij P. Protection of the rights of mother and child and Comrades' Courts / P.I.Ljublinskij // Zhurnal po izucheniju rannego detskogo vozrasta. – M.-Leningrad, 1931. – T. XI. – № 1. – P. 46 – 51. (in Russian)
2. Ljublinskij P. Study of the current state of children's rights / Ljublinskij P. I. // Ohrana materinstva i mladenchestva. – Leningrad, 1925. – №1 – 3. – P. 1 – 15. (in Russian)
3. Ljublinskij P. Social assistance for single mothers / Ljublinskij P. I. – Leningrad, 1924. – 155 p. (in Russian)
4. Ljublinskij P. Mental defectiveness and eugenics / Ljublinskij P. I. // Voprosy vospitanija normal'nogo i defektivnogo rebenka. – Leningrad, 1924. – P. 1 – 9. (in Russian)
5. Social and legal protection of childhood and its objectives: metodichnij list – H.: DVU, 1930. – 32 p. (in Russian)
6. The Minimum Standards of Child Welfare. – Washington, 1920. – 35 p.